

Сяргей Абламейка

...сьмерць Быкава стала яго апошняй перамогай над уладай, якая яго зьневажала, над той несправядлівасьцю, якая пануе цяпер на нашай Бацькаўшчыне, над чалавечай слабасьцю і подласьцю...

Вясна з Быкавым

Сваю вясну 2003 году я называю “Вясна з Быкавым”. Так склалася, што ў апошнюю для Васіля Уладзіміравіча вясну нам выпала ня раз сустракацца. У лютым ці пачатку сакавіка мне падумалася, што трэба нейкім чынам натаваць падрабязнасьці нашых сустрэчаў. Але часу з-за працы ня так шмат, дый арганізаванасьці не хапіла – думаў, што наперадзе яшчэ шмат часу і размоваў з пісьменьнікам, маўляў, такой бяды, калі пратую ці іншую сустрэчу не занатую. Атрымалася толькі свае ўражаньні і падрабязнасьці некалькіх сустрэчаў нагаварыць на дыктафон. Пры гэтым у размовах з Быкавым я ніколі нічога не пытаўся ў яго з разьлікам пасья занатаваць – ня мог і не хацеў быць няшчырым. Цяпер шкадую. Лепш бы я наўмысна яго распытваў.

111

Друкуецца ў скарочаным варыянце.

Толькі калі я пазнаёміўся з Быкавым бліжэй, я зразумеў, які гэта інтэлектуал і які гэта шляхетны і далікатны чалавек. Мяне асабіста ён увесь час здзіўляў – ад таго самага часу,

калі 19 кастрычніка 1988 году я ўбачыў яго ў залі Чырвонага Касцёлу на ўстаноўчым сходзе “Мартыралёгу Беларусі”. Ніколі не забуду сваё здзіўленне і радасць, калі Быкаў адштурхоўваў плячом цэкоўца Бузук ад трыбуны. Цяпер, спазнаўшы яго бліжэй, адназначна магу сьцьвярджаць, што ён быў паслядоўным беларускім нацыяналістам і чалавекам правых, кансерватыўных поглядаў. Апрача таго, ён быў глыбока начытаны і самаадукаваны чалавек з феноменальнай памяццю. “Доўгую дарогу дадому” ён напісаў, не карыстаючыся ніякімі дзённікамі, бо дзённікаў, паводле яго словаў, ніколі ня веў. Я ня раз быў сьведкам, як пры размове ён на памяць цытаваў выказваньні славетых маралістаў і філосафаў.

|||

Літаратурная слава Быкава зрабіла яго ў значнай ступені публічным чалавекам. Шмат розных людзей дамагаліся яго ўвагі, яму званілі, пісалі, прасілі інтэрв’ю – турбавалі няспынна. Такое жыццё навучыла Васіля Уладзіміравіча бараніцца – ён мог быць і вельмі халодным, нават жорсткім чалавекам, мог адкрыта і цвёрда прадэманстраваць да некага сваё незацікаўленне. Тым больш каштоўнай была яго няўменная ўвага да супрацоўнікаў Беларускай Службы Радыё Свабода.

Думаю, што давер да мяне ў Васіля Уладзіміравіча ўзьнік яшчэ і праз маю жонку Вольгу Краўчанка, якая паходзіць з літаратурнай сям’і, і была з дзяцінства знаёмая з Быкавымі. І яшчэ больш дыстанцыя паміж намі скарацілася, як я адчуў, пасля таго, як Васіль Уладзіміравіч прачытаў рукапіс маёй кнігі “ЕГОізмы” і напісаў да яе прадмову (кніга выйшла ў сакавіку 2004 году). Да прачытаньня рукапісу мы з ім пры сустрэчах рукаліся, а пасля – ён мог на разьвітаньне абняць і расцалаваць.

Калі прадмова была гатовая, ён запрасіў мяне дадому яе забраць. Гэта было 19 ці 20 сакавіка. Я прыехаў. Для мяне гэта была троху няёмкая сітуацыя, не хацелася турбаваць Васіля Уладзіміравіча (да аперацыі заставалася 9 дзён). Я хацеў прадмову і рукапіс хутчэй забраць ды зехаць. Але Быкаў настойваў, каб я зайшоў, пасядзеў у іх. Ірына Міхайлаўна згатавала кавы, Васіль Уладзіміравіч дастаў рукапіс з прадмовай і прапанаваў, каб я прачытаў яго. Я з хваляваньнем і таму ня надта ўважліва прагледзеў тэкст. Пасля Васіль Уладзіміравіч спытаўся, ці ёсьць у мяне пытаньні або заўвагі. Гэта мяне ўразіла. Быкаў паводзіў сябе вельмі далікатна і адначасова даволі цырымонна – было відаць, што ён адчувае і падкрэсьлівае значнасьць моманту. Ён сказаў, што кніга добрая і выказаў надзею, што прадмова паспрыяе яе выданьню.

Прыехаўшы дадому, я ўважліва прачытаў тэкст і зразумеў, што заўсёды буду ўдзячны Быкаву за прадмову да «ЕГОізмаў» і іх высокую ацэнку.

Празь месяц Васіль Уладзіміравіч падараваў мне кнігу сваіх успамінаў “Доўгая дарога дадому” і напісаў, што дорыць яе з “братнім пачуцьцём...”

|||

Было цікава назіраць вельмі далікатныя адносіны Быкава да сваёй жонкі, Ірыны Міхайлаўны, якую ён ласкава называў “Ірыся”. Ірына Міхайлаўна, дарэчы, была Быкаву ня толькі жонкай, яна была, фактычна, яго літаратурным дарадцам і сакратаром. Прынамсі, так я зразумеў адносіны паміж імі.

|||

Уразіла мяне і яго мужнасьць. Ня думаю, што хаця б 10 са 100 чалавек з яго дыягназам і станам могуць паводзіцца так стрымана, мужна і годна – такіх, відаць, адзінкі. Аднойчы ён нам з жонкай проста і спакойна сказаў, што ў яго стане пытаньне стаіць так – ці мае ён яшчэ хаця б некалькі месяцаў...

111

Неяк увосень 2002 году, калі Быкаў у адзін са сваіх прыездаў у Прагу запрасіў Аляксандра Лукашука, Сяргея Навумчыка і мяне з жонкай у рэстарачыню, я спытаўся, як яму жылося ў Горадні, і ён адказаў, што вельмі добра, маўляў, у яго жыццё так было заўсёды, чым далей ён перамяшчаўся на захад, тым больш камфортна сябе пачуваў эмацыйна і псіхалагічна. Так было з пераездам з Далёкага Усходу ў Беларусь, з Асіповічаў у Горадню, з Беларусі ў Фінляндыю, а адтуль у Нямеччыну.

111

Вясна 2003 году выдалася гарачаю ў сэнсе міжнародных падзеяў: ішла вайна ў Іраку, сьвет віраваў. Быкаў адназначна быў на баку Амерыкі і казаў, што тыранія павінна быць зьнішчана. На размовы пра ахвяры амерыканскіх бамбардзіровак ён адказваў, а колькі, маўляў, памерла людзей ад рук Хусейна.

Васіль Уладзіміравіч заўсёды падтрымваў незалежніцкія рухі, пра якія б народы ні ішла гаворка. Адночы мы гаварылі пра курдаў, якія падчас вайны ў Іраку паспрабавалі дамагчыся для сябе нейкіх правоў. Быкаў асуджаў цыннічную пазіцыю Турэччыны, якая патрабавала ад ірацкіх курдаў вываду сваіх войскаў з цэнтраў нафтаздабычы на поўначы Іраку – гарадоў Кіркук і Масул. Турэччына баялася, што курды, атрымаўшы кантроль над нафтай, а значыць і грошы, дапамогуць і 12-ці мільёнам курдаў турэцкіх. Я таксама гэтым абураўся, але казаў, што на сьвеце справядлівасці няма, і таму чакаць яе ад краінаў не выпадае. А Васіль Уладзіміравіч адказаў цытатай з некага (яму здавалася, што гэта быў Максімільян Валашын), маўляў, ніякая ідэя не праліла столькі крыві, як ідэя справядлівасці.

111

Быкавы на чужыне нудзіліся. Колькі б вакол ні было ўважлівых і гатовых дапамагчы маладых людзей, людзям пажылым патрэбныя іх сябры, іх сваякі і адпаведнае асяроддзе – адным словам, іх сьвет. Гэты сьвет у Быкава адняла цяперашняя ўлада, якая назвала яго “літаратурным паліцаем” і выштурхнула за мяжу. Ніколі не забуду дзье самотныя постаці ў вакне кватэры на першым паверсе дома ў праскіх Вршовіцах. Шмат разоў, ад’язджаючы, мы з жонкай сядзем у машыну побач з пад’ездам, а ў вакне – два самотныя чалавекі прыязна і сумна махаюць нам рукой. У Васіля Уладзіміравіча – класічны быкаўскі разьвітальны жэст: дзье шчэпленыя над галавой рукі, і погляд троху спадылба...

111

22 сакавіка 2003 году ў Празе адбылася ўрачыстая акадэмія з нагоды 85-х угодкаў абвяшчэння незалежнасці БНР (тады быў апошні публічны выступ Быкава). Пасьля акадэміі мы з Вольгай адвозілі Васіля Уладзіміравіча дадому. А ён нечакана запрасіў нас да сябе, і вось так сталася, што 85-я ўгодкі БНР мы адзначылі разам – я з жонкай і Быкаў з Ірынай Міхайлаўнай. Мы пілі белае бардо і да самага вечара шмат гаварылі. Я тады, памятаю, шмат разважаў, што 25 сакавіка 1918 году – найвялікшы дзень тысячагадовай беларускай гісторыі, галоўны ўклад беларускага народу (разам з царкоўнай Уніяй 1596 году) у гісторыю чалавецтва – бо менавіта тады мы засьведчылі ўсяму сьвету, што ёсць такі народ, і што ён мае права на самастойнае дзяржаўнае існаваньне. Я казаў таксама, што братоў Луцкевічаў з папличнікамі, якія ў сакавіку 1918 году прыехалі з Вільні і літаральна прымуслілі Раду, каб яна абвесьціла незалежнасць, трэба лічыць апосталамі беларускай нацыі. Каб не яны, што цяпер было б з Беларусью?.. Васіль Уладзіміравіч з гэтым адназначна пагаджаўся.

*У рэдакцыі Беларускай Службы Радыё Свабода 12 верасня 2001 году.
Зьлева направа: Сяргей Шупа, Вольга Абламейка, Васіль Быкаў, Вячаслаў Ракіцкі,
Сяргей Навумчык, Сяргей Абламейка.*

111

Цікава, што ў той дзень, 22 сакавіка, калі мы ехалі ў метро ад Славянскай бібліятэкі да месца стаянкі нашага аўто, да Быкава ў кішэню залез злодзей – у Празе яны ездзяць у грамадскім транспарце групамі, ствараюць таўкатню і спусташаюць сумкі ды кішэні пасажыраў. Звычайна іх ахвярамі стаюцца турысты, якія і грошы маюць пры сабе, і выглядам сваім вылучаюцца, і на чужых мовах гавораць – якраз па мове найчасцей ахвяры і выбіраюць. І вось такая купка злчынцаў пачала валтузьню вакол нас. Я, як мог, затуліў Быкава плячом і пастараўся адштурхнуць нападнікаў рукамі. Васіль Уладзіміравіч захаваў спакой, а калі мы выйшлі з вагона, сказаў, што адчуў-такі ў сваёй кішэні руку злодзея, але выгляду не падаў. Пасля ён засьмяяўся і сказаў: “А чаго баяцца, кішэня ж – пустая”.

111

Раніцай 24 сакавіка, у панядзелак, Аляксандр Лукашук адвёз Быкава на аперацыю ў лякарню. Але ўвечары яго выпісалі, бо паднялася тэмпература. А 26-га, у сераду, у тую ж лякарню яго адвозіў ужо я. Мне хацелася, каб з ім была нейкая хрысьціянская рэліквія. Спачатку я хацеў падараваць яму асабісты ружанец Язэпа Германовіча (Вінцука Адважнага), які ў мяне ёсьць. Але атрымалася інакш, бо ружанец я забыўся дома.

У мяне ў машыне была маленькая драўляная іконка Багародзіцы з Ісусам, якую мне некалі асьвяціў і падараваў уніяцкі сьвятар з Кастамлотаў у Польшчы архімандрэнт Раман Пентка. Калі мы прыехалі, я ўзяў тую іконку, уклаў у руку Васіля Уладзіміравіча і паціснуў яе. У адказ ён сьціснуў маю руку, і так мы нейкі час трымалі адзін аднаго за руку, а паміж нашымі далонямі была тая іконка. Для мяне гэта было выразам удзячнасьці, павагі і ўзаемаразуменьня. Праз пару дзён пасля

операцыі я прыйшоў да яго ў лякарню і ўбачыў тую іконку ў нагруднай кішэні піжамы, у якой ён ляжаў. Пасля гэтую іконку ён узяў з сабой у Бараўляны, яе відаць на здымках на тумбачцы каля яго ложка. А калі Васіль Уладзіміравіч памёр, Ірына Міхайлаўна ўклала той абразок яму ў кішэню пінжака. З ім яго і пахавалі... Дарэчы, у труну да Васіля Уладзіміравіча паклалі і перададзеныя Сяргеем Навумчыкам з Прагі праз Аляксандра Лукашука бел-чырвона-белую значку і ручку з быкаўскага пісьмовага стала. Гэта зрабіў сын Быкава Сяргей.

111

Калі я ў верасні 2003 году аглядаў у быкаўскай менскай кватэры яго кабінет, Ірына Міхайлаўна прапанавала мне ўзяць з яго пісьмовага стала любую рэч на выбар – як сувенір і рэліквію. Звычайна на сталі людзі трымаюць або вельмі патрэбныя, або мілыя ім рэчы-забаўкі. Там было шмат усяго – нож для паперы, ручкі і алоўкі, лупа... Я выбраў маленькую пластыкавую іконку-складзень. Калі яе разгарнуць, на левым баку абразок сьвятога Васіля Вялікага, а на правым – тэкст малітвы да гэтага сьвятога па-царкоўнаславянску. У такі спосаб мы з Васілём Уладзіміравічам завочна абмяняліся іконкамі.

111

31 сакавіка Быкава перавялі з рэанімацыі ў звычайную палату, і ў той жа дзень мы з Вольгай і Сяргеем Навумчыкам прыехалі яго адведць. Ён узрадаваўся. Мы прывезлі яму першыя асобнікі дзвюх ягоных кніжак: “Доўгай дарогі дадому” і зборніка быкаўскай публіцыстыкі на ўкраінскай мове “Крыжовы шлях”. Ён так чакаў выдання сваіх успамінаў і быў так рады кнізе, што пакуль мы сядзелі ў яго на працягу гадзіны і гаварылі, некалькі разоў пачынаў гартаць кнігу і траціў нітку размовы. Мы абмяркоўвалі дызайн абедзвюх кніжак, гаварылі, што ўкраінская лепшая, але было відаць, што яго цікавіць толькі “Доўгая дарога дадому”.

Наогул, лякарня і атмосфера ў ёй прыгняталі яго. Ён сказаў, што надзвычай рады пераводу з рэанімацыі – там увесь час мітусьня, некага прывозяць, адвозяць, выратаўваюць. Пасля ўспомніў пра свайго сына Васіля, які, прапрацаваўшы 20 гадоў у дзіцячай неўралагічнай клініцы, сышоў з медыцыны, бо ня мог штодзень трымаць чалавечае гора і боль. Дэфіцыт лекаў з-за беднасьці дзяржаўнай медыцыны, немагчымаць дапамагчы хвораму і яго сваякам не давалі яму спакойна жыць. Мне падумалася, што Васіль Быкаў-малодшы мае такую ж мастацкую і чуйлівую душу, як бацька. Васіль Уладзіміравіч тады гаварыў, што лекарам наогул павінен быць вельмі моцны характарам чалавек, бо побач заўсёды пакуты, боль і сьмерць. Сказаў таксама, што каб на яго цяперашні розум, дык ён бы сыну не дазволіў паступаць на медыцыну.

Тады мы яшчэ гаварылі пра мізэрныя ганарары, якія плацяць цяпер пісьменьнікам, і Васіль Уладзіміравіч расказаў, што перад паўлаўскай грашовай рэформай меў на рахунку ў Дзяржбанку СССР 250 тысячаў рублёў. Тыя грошы прапалі, і народны пісьменьнік далей вымушаны быў жыць на пенсію.

111

Саму дату 25 сакавіка (гэта быў аўторак) мы з Вольгай адзначалі ў Сяргея і Галі Навумчыкаў. І вось тады, абмеркаваўшы сітуацыю, мы вырашылі, што пасля операцыі пастараемся па меры сваіх сілаў дапамагчы Быкавым, зьняць з іх некаторы бытавы клопат. Быкавы былі ў Празе ня вельмі абжытыя, амаль нічога дома не гатавалі, а мы разумелі, што пасля операцыі на кішэчніку і печані чалавеку патрэбная дыета. І калі 9 красавіка Васіля Уладзіміравіча выпісалі, Галя Навумчык і мая Вольга пачалі па чарзе гатаваць яму абеды. Навумчыкі ездзілі да Быкавых на грамадскім транспарце (машыны ў іх тады не было) пераважна ў выхадныя, а ў

астатнія дні ежу адвозіў я. Даязджаў да Быкавых з пачастункамі і Аляксандр Лукашук з жонкай Святланай.

111

Пасля аперацыі Васіль Уладзіміравіч страціў пачуццё смаку – не адчуваў ежу на смак. Адноўчы яму ў лякарні страшна захачелася зваранага ўсьмятку яйка, Грына Міхайлаўна прынесла, а ён смаку не адчуў...

І вось мне запомнілася, што гэтае пачуццё яму вярнулася 17 красавіка. У той дзень я прывёз згатаваны маёй Вольгай дыетычны абед: аўсяны суп з морквай і паравыя катлеты з падлівай і грэчневай кашай. Васіль Уладзіміравіч зьеў, пасядзеў задуменна, паўсьміхаўся і сказаў, што ўпершыню адчуў і смак ежы, і пах, і апетыт. Усяго гэтага з раніцы яшчэ не было. Тая падзея выклікала ў нас аптымізм.

Яшчэ мне запомнілася, што 29 красавіка Вольга зварыла кіслую капусту і нешта на другое, я, як заўсёды, адвёз абед да Быкавых, а вечарам па тэлефоне Васіль Уладзіміравіч падзякваў і сказаў, што гадоў 30 ня еў такіх “шчэй...”

111

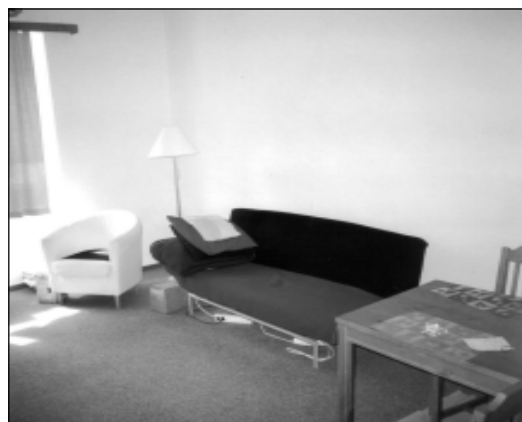
Калі ў канцы красавіка Сяргей Навумчык ад’ехаў на месяц у Амерыку, да мяне перайшоў абавязак прывозіць Быкаву сьвежую прэсу – мы раздрукоўвалі яе з інтэрнэту. Дагэтуль я адвозіў яму толькі “Нашу ніву”, якая прыходзіла ў Прагу на маё імя з пазнакай у дужках “Для Васіля Быкава”. З беларускіх газетаў мы раздрукоўвалі яму яшчэ “Народную волю”, якую ён з ахвотай чытаў. Наогул, паколькі газеты раздрукоўваліся з інтэрнэту, дык артыкулы пераважна былі на мой густ, які не абмяжоўваўся толькі палітычнымі ці літаратурнымі навінамі. А ён заўсёды дзякаваў, казаў, што вельмі цікава, бо яго якраз і займае “жыццё ва ўсіх яго праявах”. Ён, дарэчы, практычна не чытаў мастацкай літаратуры, казаў, што стаміўся і страціў да яе інтарэс. А жыццём “ва ўсіх яго праявах” цікавіўся жвава і з ахвотай. Так працягвалася, з невялікім перапынкам у канцы красавіка (калі я быў у Беларусі), да самага ад’езду Быкавых у Менск 23 траўня. Мае візіты былі даволі кароткія – ня больш за гадзіну. Але за тых размовы, за дабрыню і ўвагу Быкавых я буду заўсёды ўдзячны лёсу.

111

У тых красавіцкія дні шмат гаварылі і пісалі пра забойства ў Расеі дэпутата Думы

Кран-пад’ёмнік перад домам на вуліцы У Вршавіцкего Надражы, дзе жыў Васіль Быкаў. Вакно быкаўскай кватэры на першым паверсе справа ад крана.

Ложак Васіля Быкава ў арандаванай праскай кватэры.

Сяргея Юшанкова. Васіль Уладзіміравіч казаў, што гэта адназначна “гэбуха” – яе почырк, яе стыль. Быкаў тады сказаў вельмі характэрную рэч, якая шмат можа сказаць тым, хто абвінавачвае яго ў прарускасці. Ён сказаў, што ў Расеі кіруе “гэбэшная кліка”, а ў гэтага, як ён сказаў, “расейскага беспарадку” ёсьць адна асаблівасць. Калі б раптам высветлілася, што загад аб забойстве Юшанкова аддаў сам Пуцін, і гэта стала б шырока вядома, дык народ яго не асудзіў бы, а, наадварот, казалі б, маўляў, во якая рука цвёрдая, які мужык, які гаспадар круты – узяў і забіў. І яшчэ больш захапляліся б. Так Быкаў казаў пра Расею і расейскі народ 24 красавіка 2003 году.

Расказваў ён і пра свае рахункі з ГБ. Казаў, што ў Менску рукапісы ў яго кралі ня толькі на дачы, але і дома, на Танкавай. Калі я спытаўся пра зьніклія за мяжой арыгіналы рукапісаў, Васіль Уладзіміравіч расказаў, што дзеля той справы не паехаў на першы зьезд БНФ. Парыжскае выдавецтва прапанавала Быкаву выдаць поўны збор яго твораў, адзіная ўмова – даслаць тэксты з арыгіналамі рукапісаў. У Васіля Уладзіміравіча якраз надарылася паездка ў Іспанію, якую ён вырашыў скарыстаць для перадачы рукапісаў у Парыж, бо на савецкую пошту з-за ГБ не спадзяваўся. У Іспаніі нейкі былы савецкі іспанец дапамог яму запытаць усё, і яны адправілі рукапісы па ўказаным парыжскім адрасе. Як вядома, усё знікла бяз сьледу. У пачатку 90-х гадоў Быкаў сам прыехаў у Парыж і стаў шукаць тое выдавецтва. Аказалася, што такога няма і не было. Васіль Уладзіміравіч казаў, што яму асабліва шкада першага варыянту “Мёртвым не баліць”, бо ён з-за бясконцых пераробак страціў адчуваньне “явы” – без арыгіналу ён сам ўжо ня мог сказаць, які варыянт першасны, сапраўдны. А я думаў пра маштаб гэтай страты для беларускай культуры... Каму было важна, каб творы Быкава ніколі не былі выдадзеныя ў нязьмененым цэнзурай выглядзе? Таму, хто гэтую цэнзуру і дапільноўваў.

111

9 траўня я віншаваў Васіля Уладзіміравіча з перамогай па тэлефоне. Атрымалася невялікая размова. Я сказаў, што віншую яго ня толькі з уласна перамогай, але і з тым, што ён выжыў у той страшэннай і крывавай калатнечы, якой была Другая Сусьветная вайна. А таксама з тым, што ён пераадолеў цяжэйшую духоўную і маральную траўму, спрычыненую яго мастакоўскай душы ваеннымі рэаліямі, і здолеў перажытае ўвасобіць у высокую літаратуру.

А пасля я расказаў, што ў маёй сям’і вайна пераламала лёсы сваякоў і з боку бацькі, і з боку маці. Бацькаў бацька быў у Мірскім батальёне самааховы, у 44-м забраны на фронт і ў тым жа годзе загінуў у Славаччыне. Бацька мамы быў савецкім афіцэрам, быў у партызанах, цяжка паранены, пасля вайны за страту пісталета дастаў 10 гадоў лагераў, адседзеў, пасля піў.

Васіль Уладзіміравіч у адказ сказаў, што і тады “жыцьцё чалавечэе каштавала тры капейкі”, і цяпер яшчэ чалавецтва не дажыло да разуменьня каштоўнасьці асобнага чалавечага жыцьця...

111

Быкаў вельмі тонка адчуваў людзей і сьвет, часткай гэтага адчуваньня была яго здольнасьць да жывапісу і малюнку. Ён таксама меў прыроджаную годнасьць, якой ужо так мала засталося сярод насельнікаў сучаснай Беларусі. Пыхі, прэтэнзіі і фальшывага гонару хапае, а вось годнасьці, у тым ліку і нацыянальнай, амаль няма... Тую годнасьць яшчэ можна ўбачыць сярод беларускіх эмігрантаў, большасьць якіх таксама паходзяць з сялянаў. У пачатку і ў палове мінулага стагоддзя ў Беларусі яшчэ заставалася шмат такіх здольных і годных вясцоўцаў, якія ні перад кім не схілялі галавы і шмат чаго хацелі, не задавальняючыся малым. На ўсходзе краіны такіх выбіла НКВД, калектывізацыя і дэпартацыя, а на захадзе – спачатку саветы, Армія Краёва і немцы, а пасля зноў жа савецкая ўлада. Вось якраз яны і іх дзеці

жывуць цяпер у заходніх краінах. Несумненна, што такім чалавекам быў і Васіль Уладзіміравіч. Не дарэмна ён хутка сышоўся і пасябраваў з Барысам Кітом. Быкаў таксама не схіляў галавы...

111

Увесну 2003 году надвор'е ў Празе выдалася ня надта добрае – ніяк не становілася цёпла. Неба было спрэс зацягнутае нізкімі алавіяна-шызымі аблокамі, дзьмуў халодны вецер. Сьнег у Празе бывае рэдка, і яшчэ вясной вецер можа гнаць вам пад ногі зжоўклае апалае лісьце – уздых мінулае восені. У тую вясну ўзьнікла нават блытанае адчуваньне пары году – ці то лета наперадзе, ці то зіма. А Быкавы якраз вельмі цікавіліся надвор'ем. Гэтаму было дзье прычыны. Адна – няведаньне замежных моваў. Сталым людзям у новай краіне наладзіць побыт асабліва цяжка. Свайго тэлевізара ў іх не было, і таму тэлевізар і відэамагнітафон 19 красавіка ім пазычыў Вігаль Тарас. Па-чэшску Быкавы не разумелі, і ў выніку зьвярталі ўвагу пераважна на прагнозы надвор'я, дзе ўсё ясна і бяз словаў, па карцінцы. Пра гэта з жартам ня раз казаў сам Васіль Уладзіміравіч. Зрэшты, гэта толькі адна і не галоўная прычына ўвагі Быкава да надвор'я ў тую апошнюю для яго вясну.

Ён відавочна разумеў усю крытычнасьць свайго становішча і свайго дыягназу. І таму было асабліва балюча назіраць у ім тугу па сапраўднай вясне, па красе прыроды, па “сонейку”, як ён казаў. Ён толькі і гаварыў што пра цяпло, пра цёплае надвор'е – ён прагнуў яго, чакаў апантана і з надзеяй, можна было падумаць, што цяпло было яму жыцьцёва неабходнае...

Аднойчы, прыйшоўшы да яго ў палату, мы з Вольгай сказалі, што на вуліцы пайшоў сьнег. Васіль Уладзіміравіч так засмуціўся і расстроіўся, нібыта даведаўся нейкую кепскую навіну. Падышоў да вакна, паўздыхаў...

На 23 красавіка у Васіля Уладзіміравіча быў прызначаны чарговы прыём у анколага. Напярэдадні ён сказаў, што яму толкам нічога не гавораць, і што чэшскія медыкі яшчэ застаюцца пры старой савецкай традыцыі хаваць ад хворага праўду пра яго сапраўдны стан. “А што я... Мне – каб хутчэй цёпла стала, мне б да цяпла дажыць,” – сказаў ён.

Затое, калі вясна такі надыйшла ў траўні, Быкаў зьмяніўся, прыбадзёрыўся, яго настрой відавочна палепшыўся.

Неяк, мы з Вольгай заехалі апоўдні да яго, каб аддаць сьвежую прэсу. Папярэдне я пазваніў Васілю Уладзіміравічу на мабільны тэлефон, ён сказаў, што цяпер з Ірынай Міхайлаўнай знаходзіцца ў Гаўлічковых Садах і прапанаваў нам ехаць адразу да садовае брамы. Сады знаходзіліся літаральна ў дзвюх сотнях метраў ад кватэры Быкавых. Гэта быў шанцунак, што апошнія месяцы Васілю Уладзіміравічу выпала пражыць каля гэтага цудоўнага пражскага парку, разьмешчанага на маляўнічым і даволі стромым схіле гары з выступамі скальнай пароды. Ён праводзіў там шмат часу, падоўгу гуляючы па дагледжаных аляях сярод векавых дрэваў і велізарных кустоў расквітнелага бэзу або седзячы на сонейку на адной са шматлікіх лавачак.

Мы прыехалі, ля ўваходу ў парк нас сустрэў сам Васіль Уладзіміравіч – Ірына Міхайлаўна на той час пайшла ўжо дадому. Гэта быў ці не адзін з першых па-сапраўднаму цёплых дзён. Васіль Уладзіміравіч быў у гуморы, вельмі ажыўлены і ўвішны. Ён прапанаваў паказаць нам парк, мы згадзіліся, і ён павёў.

Быкаў крочыў паперадзе і так жвава, што мы ледзьве пасьпявалі. Ён вёў нас па аляях і расказваў пра кожнае дрэва ці куст – дзіўным чынам ён ведаў іх назвы, а было іх там безьліч. Я дзівіўся, захапляўся яго ведамі і ў адказ нагадаў яму, як у сваіх дзёньніках Вячаслаў Адамчык расказвае пра пахвалу Кандрата Крапівы яго першаму раману: “А вы шмат зэлак ведаеце...” Прыгадаў я і безьліч батанічных назваў у творах Караткевіча. У адказ Быкаў задаволена ўсьміхаўся. Мы абышлі

ўвесь парк, пасядзелі на лаўцы, пагаварылі троху пра тое-сёе. Васіль Уладзіміравіч захапляўся вясной, цеплынёй і расквітнелай прыродай. І разам з тым, недзе глыбока ў куточках быкаўскіх вачэй я бачыў прыхаваны сум і боль – ён адназначна развітваўся. Вядома, надзея на лепшае таксама была, але было і развітаньне. Развітаньне з вясной, цеплынёй, прыродай, з “сонейкам” і... з цэлым сьветам. Ён хацеў на развітаньне надыхацца цёплым веснавым паветрам, нацешыцца сонечнымі косамі, налюбавацца кветкамі і маладой зелянінай. Усё навокал ён тонка адчуваў, разумеў і цаніў. Любоў і замілаваньне да прыроды былі, як я разумею, часткай яго шляхетнай беларускай і мастакоўскай душы...

III

Неяк, седзячы ў Быкавых, я расказаў Васілю Уладзіміравічу пра свае невясёлыя назіранні над нашым нацыянальным характарам. Беларусы, казаў я, заўсёды саступаюць, сыходзяць убок, прапускаюць наперад “паночкаў”, не жадаюцца ўвязвацца ў якое кольвечы процістаянне. Каб беларуса выклікаць на канфлікт, трэба яго так дапчы, каб зусім невыносна было, тады ўжо беларус выбухне. Дый тое ня факт. Як прыклад, я прыводзіў звычайную сітуацыю на вуліцы любога з беларускіх гарадоў. Ты ідзеш, а нехта крочыць збоку, і вашыя шляхі перасякаюцца. У Празе ў аналагічнай сітуацыі табе ніхто і не падумае саступаць, табе спакойна прайдуць дарогу, бывае наступяць на нагу, не прабачацца, а могуць нават і аблаяць. А беларус пераважна саступіць, можа нават спыніцца як укапаны ці спалохана тузануцца назад. Якраз перад гэтым я меў такі выпадак у Менску, калі жанчына (!), з якой нашыя шляхі перасякліся, адхіснулася ад мяне раней, чым я сам паспеў зрабіць тое самае. І адхінулася з такой гатовасцю і рашучасцю, што выключыла ўсялякія думкі пра выхаванасць і далікатнасць. Гэта нешта іншае – глыбейшае і большае. Я назіраю гэта шмат гадоў. Славуцая беларуская памяркоўнасць ёсць вынікам сумнага вопыту беларускіх сялянаў за апошнія тры стагоддзі, калі яны толькі і чулі, што “асадзі назад...” Шляхта і гараджане нас пакінулі, спольшчыліся і абруселі, засталіся сяляне, якія ў пачатку стагоддзя яшчэ хацелі “людзьмі звацца”, а цяпер, пасля трагічнага досведу XX стагоддзя, перасяліліся ў гарады і думаюць, што ўжо “людзьмі сталі” і што ім ёсць што губляць... Экс-сялянам няма з чым параўноўваць, грошай на замежныя падарожжы па-ранейшаму няма.

Так прыблізна я наракаў на беларускі характар, і Васіль Уладзіміравіч мяне горача падтрымаў. Ён сказаў, што сапраўды беларусы адскокваюць убок, саступаючы адно аднаму, сказаў таксама, што нават тут у Празе, ён у гэтым увесь час пераконваецца на прыкладзе сябе і сваёй жонкі, якая ўвесь час яму кажа, маўляў, адыдзі ўбок, не заступай людзям дарогу, ня трэба турбаваць нікога, самі дамо рады і гэтак далей.

Стопрацэнтным беларусам у гэтым сэнсе быў і сам Быкаў. Адночы ўзімку, праз месяц-другі пасля пераезду ў Прагу, ён быў у нас на Радыё, і паўстала патрэба адвесці яго ў опытку замовіць акулёры. Паколькі я размаўляю па-чэшску, то менавіта я і мусіў быў пайсьці з ім. Васіль Уладзіміравіч усьцешыўся і пачаў апранацца, а я кажу: “Пачакайце, калі ласка, хвілінаў 5-10, я мушу скончыць тут адну працу”. Мне трэба было начытаць трохвілінны тэкст міжнароднага каментару. Як Быкаў дачуўся, што я яшчэ маю нейкую працу, ён тут жа адмовіўся ісьці ў опытку, сказаў, што іншым разам, і як мы з Сяргеем Навумчыкам яго ні ўгаворвалі, апрануўся і сышоў. Я быў спачатку падумаў, што нечым яго пакрыўдзіў, але пасля зразумеў, што гэта ўсяго толькі яго беларуская звыш-далікатнасць.

Пра тое, што Быкаў гэтую сялянскую рысу беларусаў разумеў і бачыў, сьведчыць яго аповесць “Афганец”, апублікаваная ў часопісе “Дзеяслоў” (№7, 2003). Я прачытаў яе праз год пасля сьмерці аўтара. Нікому ня трэба падманвацца з-за ўяўнай спрошчанасці быкаўскай прозы, з-за адкрытасці і яснасці сюжэ-

таў і прадказальнасьці фіналаў. У “Афганцы” таксама ўсё, на першы погляд, проста: праблемы ўзьніклі, нявыкрутка, дапякло – заб’ю; грошай далі, накармілі, купілі – а-а... ну ладна, хай як ёсьць застаецца... Гэта суворае праўда беларускага быцьця. Гэта – праўда пра беларуса. Пра маўклівага, ляснога, канфармісцкага, зацюканага шматлікімі сваімі і суседскімі панамі і падпанкамі беларускага мужыка. Быкаў усё разумеў і “простымі сродкамі дамагаўся складанага...” (прабачаюся за самацэтату).

111

Аднойчы, калі гаворка ішла пра маю кнігу “ЕГОізмы”, Васіль Уладзіміравіч раптам прызнаўся, што і сам некалі складаў афарызмы. Адзін яго афарызм мне запомніўся праз супадзеньне думак. Гаворачы пра маю канстатацыю аб пераможцах, якія звычайна са здзіўленьнем даведваюцца, колькі ў іх было паплечнікаў у часе барацьбы, Васіль Уладзіміравіч сказаў: “Ну Божа ты мой, перамога заўсёды мае шмат крэўных, а няўдача – сірата”.

111

29 красавіка я спытаўся ў Васіля Уладзіміравіча, як ён адчувае сябе інтэлектуальна ці працуе над нечым. Ён адказаў, што якраз у гэты дзень упершыню пасья аперацыі зноў узяўся за пісаньне. Сказаў, што да абеду скончыў ліст “маскоўскаму сябру”, які доўга ляжаў няскончаны...

111

Як вядома, падзеі Другой Сусьветнай вайны ў Беларусі Быкаў называў грамадзянскай вайной – на яго думку, ваявалі партызаны з паліцыяй, а немцы былі ўбаку ад гэтай лютае бойкі. Ён лічыў, што якраз ад гэтага найболей цярпела насельніцтва, і што абодва бакі таго канфлікту былі калабарантамі.

Яшчэ да пераезду Быкавых у Прагу, 22 чэрвеня 2002 году, мне выпала працаваць вядучым. Я пазваніў Васілю Уладзіміравічу ў Франкфурт-на-Майне і папрасіў у дзень пачатку вайны сказаць некалькі словаў на адкрыцьцё праграмы. Ён папрасіў поўгадзіны на падрыхтоўку, і калі я перазваніў, надыктаваў мне дзвюххвіліннае слова пра вайну, пераможцаў, пераможаных і перамогу. Вось фрагмент таго быкаўскага радыё-інтэрв’ю:

“...Немцы, як я зразумеў, хацелі б гэтую дату як мага хутчэй забыць. І гэта іх права, бо яны пацярпелі паразу. Параза, як вядома, малапрыемная рэч. Але гісторыя парадаксальная па сваёй сутнасьці. І так сталася ў часе, што пераможцы і пераможаныя нібы памяняліся ролямі. Яны – бы пераможцы, а мы – сапраўды пераможаныя, бо бедныя і зьняважаныя. Чаму так? Але гэта пытаньне для нас. Немцы на яго даўно адказалі. А мы не навучаныя разважаць гэтакім чынам, мы задавальваемся старэчай эйфарыяй ад даўняй перамогі, якая на справе ёсьць перамога ня нашая. А чыя – во гэта таксама пытаньне, на якое наша грамадская думка дагэтуль ня мае выразнага адказу...”

111

8 траўня 2003 году яшчэ не такі моцны пасья аперацыі Васіль Уладзіміравіч пад вялікім націскам беларускага пасла ў Чэхіі Уладзіміра Бельскага згадзіўся ўзяць удзел у афіцыйнай цырымоніі ўшанаваньня загінулых савецкіх жаўнераў на Альшанскіх могілках у Празе. Штогод у гэты дзень там зьбіраюцца паслы Беларусі, Украіны і Расеі разам з прадстаўнікамі афіцыйных уладаў Чэшскай Рэспублікі. Падчас цырымоніі, на якой Быкаў ледзь не самлеў, ён ззнаў яшчэ й вялікі боль і сорам. Праз дзень Васіль Уладзіміравіч раскажаў, што перад пачаткам цырымоніі

зайгралі расейскі і ўкраінскі гімны, а беларускага не было. “Як быццам мы ўжо ўвайшлі ў склад Расеі,” – сказаў сумны Васіль Уладзіміравіч.

Ён моцна шкадаваў, што згадзіўся пайсці на тую імпрэзу – магчыма, гэта быў кампраміс за новы пашпарт для Ірыны Міхайлаўны, а можа ён проста ня здолеў адмовіць. Пасол Бельскі, паводле Быкава, на адсутнасць беларускага гімну не зрэагаваў.

111

Калі мы адзначалі разам Дзень Волі, Васіль Уладзіміравіч расказаў нам з Вольгай, што ў пэўным сэнсе верыць у прыкметы. Прынамсі, цэлае ягонае жыццё лічбы 11 і 111 прыносілі яму непрыемнасці і няшчасці. Калі, скажам, у камандзіроўцы яму выпадала пасяліцца ў гатэльным пакоі з нумарам 11 ці 111, дык абавязкова за гэтым ішла хвароба, выкраданьне грошай ці яшчэ нейкая непрыемнасць. Трапілася, напрыклад, скрыня ў аўтаматычнай камеры захоўвання з нумарам 111, і якраз перад адпраўленьнем цягніка ў ёй зламаўся замок. У выніку — спазьненне на цягнік. І такіх прыкладаў Васіль Уладзіміравіч прыводзіў незлічона. А далей ён расказаў, што калі ўзімку 2002-2003 гадоў адчуў сябе кепска, то мусіў зьвярнуцца ў Празе да беларускіх лекараў Юрчанкаў. І вось, калі пры першым прыёме на яго заводзілі гісторыю хваробы, Васіль Уладзіміравіч краем вока зірнуў на толькі што ўпісаны рукой чэшскай медсястры нумар карткі. Гэта была лічба 111... “Я ўбачыў 111 і зразумеў, што нічога добрага ад гэтай хваробы мне чакаць не выпадае”, – дакладна так сказаў Быкаў нам з Вольгай 22 сакавіка 2003 году, за пяць дзён да аперацыі. Ён таксама сказаў, што нічога добрага не чакае і ад самой аперацыі, і нават болей, разумее, што дарэмна на яе згадзіўся. Мне тады, памятаю, стала вусьцішна, я запратэставаў, сказаў, што можна яшчэ паспрабаваць адмовіцца ад нажа. А Быкаў адказаў літаральна наступнае: “Няёмка, столькі людзей уцягнута ў гэтую справу, столькі мне дапамагалі...” Ён прадчуваў вынік і ня мог адмовіцца! Як звычайны беларус...

Ня ведаю, ці пацвярджаюць гэта лекары, але ў народзе кажуць, што пасля хірургічных умяшанняў запушчанае хвароба асабліва хутка зьядае хворага.

111

Быкаў любіў чырвонае віно, умеў і любіў выпіць, шановаў добрае застолье і

Васіль Быкаў у Гаўлічкавых садах.

добраю кампанію. Яму таксама не было чужое і пачуцьцё пэўнай зухаватасці. Адночы ў рэстаране я бачыў, як ён разьлічваўся з афіцыянтам і даволі цырымонна з разухабістым смакам кінуў грошы на стол. Гэта было своеасаблівае пачуцьцё стылю. Ён наогул адчуваў стыль.

111

Мне давалося бачыць Васіля Уладзіміравіча ў розны час яго жыцця. У пачатку 90-х у Менску, калі мы жылі ў суседніх пад'ездах доўгага чырвонага дому на Танкавай, ён часту праходзіў міма з троху апушчанай галавой, засяроджаны, задуманны і хмуры. Бачыў яго ў пражскай кватэры ў коле добрых знаёмцаў – вясёлага, іранічнага і ажыўленага. Бачыў яго на трыбуне – рашучага, сур'ёзнага і адказнага. Назіраў яго ў рэстаране за келіхам віна – троху захмялелага, і ад таго больш раскаванага і нават зухаватага. Бачыў я Быкава і ў ненайлепшы час яго жыцця – у лякарні, цяжка хворага.

А запомніўся і назаўсёды застаўся ў маёй памяці рафінаваны беларускі інтэлектуал – тонкія бэльыя рукі, дагледжаныя, апрацаваныя пазногці, адпушчаныя ззаду, даволі даўгія валасы, якія ён меў у часе жыцця ў Нямеччыне, і разумныя глыбокія вочы.

Калі б мне давалося вырашаць, які помнік Быкаву паставіць, я б ня выбраў камень. Гэта быў мудры, добры і прыстойны чалавек, ён тонка разумеў людзей і свят – я б такую душу каменем не прывальваў. Тым больш, што быў ён хрысціянінам і памёр з іконкай у кішэні. На хрысціянскіх магілах так ці інакш прысутнічаюць крыжы.

З іншага боку, менавіта камень адпавядае нязломнасці і непахіснасці быкаўскай жыццёвай пазіцыі.

19 красавіка мы былі ў Быкава ўдвух з Сяргеем Навумчыкам. Навумчык якраз меўся праз дзень ад'ехаць у Нью-Ёрк на месяц. Гэта была іх апошняя сустрэча. Васіль Уладзіміравіч нібы прадчуваючы гэта, нягледзячы на пасляоперацыйны перыяд дастаў і адкаркаваў бутэльку гарэлкі. Ірына Міхайлаўна запратэставала і ня дала піць мужу, я быў “за рулём” і давалося піць аднаму Навумчыку. Так мы і праседзелі гадзіну або дзве, прагаварылі. І вось, памятаю, якраз у той дзень гаворка зайшла, хто дзе і як хацеў бы быць пахаваны. Менавіта тады Васіль Уладзіміравіч і сказаў, што яго ідэалам ёсць магіла Талстога ў Яснай Паляне. Гэта – звычайная парослая травой купіна.

111

У той разьвітальны візіт Навумчыка мы гаварылі пра літаратуру. Навумчык пытаўся, што Васілю Уладзіміравічу перадаць пачытаць, магчыма нешта з класікі. Быкаў сказаў, што класікі ня хоча. “Класіка з часам траціць значэнне,” – гэта дакладная быкаўская цытата. Ён таксама сказаў, што Бунін – адзін з лепшых расейскіх пісьменьнікаў. А пасля паправіўся: “Ды што там адзін з лепшых... Хіба лепшы расейскі пісьменьнік”. Васіль Уладзіміравіч нават працытаваў уголос выказваньне Буніна, маўляў, не прапануйце мне класічныя раманы, мне патрэбнае жыцьцё ва ўсёй яго паўнаце. Таму і я, сказаў Васіль Уладзіміравіч, болей цікаўлюся сёньняшнім.

111

Быкаў ня быў атэістам, як гэта, часам, сьцьвярджаюць. Ён быў вернікам. Іншая справа, што ён быў вернікам не ўцаркаўлёным, а хутчэй традыцыйна-стыхійным. Паводле сьведчаньня яго сяброў, у тым ліку Рыгора Барадуліна, і ў савецкія часы на нечых хаўтурах Васіль Уладзіміравіч жагнаўся. Маліўся і жагнаўся ён, напрык-

лад, на паховінах Алеся Адамовіча. Сам Быкаў ня раз прызнаваўся, што хадзіў у храмы ставіць сьвечкі – пра гэта ён пісаў і ў сваіх успамінах.

Шмат разоў, праводзячы мяне з Вольгай, ён перахрышчваў нас на разьвітаньне са свайго вакна...

Мы ня раз гаварылі пра Бога, пра надпрыродныя сілы і надпрыродны пачатак сьвету. Неяк я сказаў, што толькі існаваньнем Бога можна патлумачыць сэнс і мэту існаваньня чалавека і сусьвету. Навука ведае, як нараджаецца і расьце жывая матэрыя, як дзеліцца клетка і адбываюцца іншыя жывыя працэсы, але яна ня ведае, чаму ўсё гэта адбываецца, хто ці што дае штуршок. Быкаў у адказ усміхнуўся і працягваў славутага ангельскага астрафізіка Гоўкінга, які сказаў, што ён можа растлумачыць як зьявіўся наш сьвет, зоркі, планеты, матэрыя, але ня можа сказаць – чаму.

Неяк я вырашыў прыцягнуць увагу Васіля Уладзіміравіча да важнасьці малітвы для хворага чалавека. Разумеючы, што перада мной глыбока самаадукаваны інтэлектуал, які прывык сам шукаць рацыянальныя адказы на ўсе пытаньні, я пачаў здалёк. Я расказаў яму пра тэорыю амерыканскага фізіка Эверэта, якую ён стварыў 50 гадоў таму, і якую дагэтуль ніхто ня можа матэматычна абвергнуць. Тэорыя такая неверагодная і страшная, што пра яе ўсе стараюцца забыць. Класічная механіка сьцьвярджала, што, калі існуюць дзьве сістэмы, яны функцыянуюць і не ўплываюць адна на адну. Эйнштэйн унёс папраўку, сказаўшы, што ўсё залежыць ад хуткасьці назіральніка – чым хутчэй рухаецца назіральнік, тым павольней працуе сістэма. Эверэт жа паправіў Эйнштэйна, сказаўшы, што, як толькі назіральнік пачынае нешта назіраць, ён адразу тое мяняе. Любая спроба назіральніка, напрыклад, зьмерыць маштаб каменю побач з ім, тут жа нараджае новы камень, расшчапляе яго на два – а, значыць, стварае новую рэальнасьць. Эверэт стварыў тэорыю расшчапленьня сусьветаў, тэорыю безьлічых сусьветаў. Я, памятаю, сказаў, што калі зараз захачу зьмерыць рост Васіля Быкава, дык адразу ж узьнікне новы Васіль Быкаў. На сьвеце безьліч людзей, кожны нешта назірае і кантралюе вачыма ці думкамі, і ў выніку сусьвет бясконца дробіцца на паралельныя сьветы. Такія разьлікі Эверэта. А далей я сказаў, што, магчыма, тэорыя Эверэта дазваляе меркаваць, што мы можам матэрыялізоўваць свае жаданьні – усё залежыць ад нашай увагі. Магчыма, разьвіваў я далей сваю думку, гэтая тэорыя пацьвярджае і слухнасьць малітвы – калі мы нечага вельмі хочам і канцэнтруем на гэтым увагу, мы мяняем рэальнасьць, а сьвядомасьць наша, магчыма, вандруе паміж тымі расшчэпленымі рэальнасьцямі. Далей я сказаў, што малітвай мы можам зьмяніць свой лёс і ўплываць на сваё здароўе...

Быкаў уважліва слухаў, усміхаўся, глядзеў мне проста ў вочы, і ў нейкі момант я раптам зразумеў, што мог бы ўсяго гэтага не гаварыць...

Наогул, рэлігійны бок быкаўскага сьветапогляду яшчэ чакае свайго асэнсаваньня. Праўда і справядлівасьць, якім ён ніколі ня здрадзіў, былі для яго сінанімамі красы і дасканаласьці. Як і для любога нармальнага хрысьціяніна. Маральная напятасьць быкаўскай прозы бяспрэчна мае ў сваёй аснове хрысьціянскі пачатак.

Пакінуў ён і вельмі красамоўныя, я б сказаў, магутныя зьнешнія сімвалы сваёй рэлігійнасьці. Пад малюнкам роднай хаты Рыгора Барадуліна ён напісаў “Дом, дзе жыве Бог”. Месца, дзе сыходзяцца лініі матчынай, бацькоўскай, сыноўняй і братняй любові, было для яго месцам сталай прысутнасьці Бога, які, як вядома, “ёсьць Любоў...”

Але найбольш выразная дэкларацыя быкаўскага сьветапогляду — гэта назва яго апошняй рэчы – кнігі ўспамінаў “Доўгая дарога дадому...” Да якога ж дому цэлае сваё жыцьцё ішоў пісьменьнік? І да якога дому на зямлі ідзе чалавечая душа, якая з нябёсаў да нас прыходзіць і туды ж вяртаецца?..

111

Сумная вестка з Менску 22 чэрвеня дайшла да нас праз гадзіну пасья сьмерці Васіля Уладзіміравіча – пазваніла Галя Навумчык. У мяне тады гасьцяваў брат з сям’ёй, айцец Андрэй Абламейка – у яго быў двухтыднёвы летні адпачынак. Ужо праз паўтары гадзіны пасья сьмерці Васіля Уладзіміравіча Андрусь пачаў служыць паніхіду за супакаеньне душы слугі Божага Васіля. Было шкада разьвітацца, але Андрусь – сьвятар, і таму, атрымаўшы на наступны дзень запрашэньне ад сваякоў і сяброў пісьменьніка, ён не вагаючыся прыняў рашэньне перапыніць адпачынак і ехаць хаваць Васіля Уладзіміравіча.

Гэта глыбока сімвалічна, што менавіта Уніяцкая царква праводзіла Быкава ў апошні шлях – ім пакуль абодвум няўтульна ў роднай Беларусі.

Сваячка чалавека, пахаванага непадалёк ад Васіля Уладзіміравіча, паспачувала неяк Ірыне Міхайлаўне з прычыны таго, што “Быкаў зьвязаўся з уніятамі...” Тая жанчына хацела памаліцца за Быкава ў праваслаўнай царкве і спыталася ў сьвятара, ці можна паставіць сьвечку за хрышчанага праваслаўнага, якога пахавалі уніяты. Сьвятар сказаў, што можна, але туды – сьвятар тыцнуў пальцам у неба – яна ня дойдзе...

111

25 ліпеня, праз месяц пасья сьмерці Васіля Уладзіміравіча, у Прагу прыехала Ірына Міхайлаўна – забраць рэчы, здаць кватэру, а таксама (як яна сказала) аддзячыць некаторым з нас – тым, хто Быкавым так ці іначэй дапамагаў у Празе. У суботу, 26-га, мы з Сяргеем Навумчыкам паехалі да Ірыны Міхайлаўны і яе сына Сяргея ў быкаўскую пражскую кватэру. Ехалі найперш пабачыцца, але ня толькі – я хацеў зняць на відэа і фотастужку пражскую кватэру Быкава. Хай тыя кадры стануць дакументам, каб не сьпекулявалі пасья, што Быкаў, нібыта, жыў у Празе раскошна.

Кватэра яго была аднапакаёўкай з маленькім трохкутным перадапкоем, які быў адначасова і кухняй. І вось у тым закутку, апрача вешала для адзеньня была яшчэ газавая пліта, некалькі кухонных шафаў на сьцяне, умывальнік і два ўваходы – у прыбіральню і душавую, прычым уваход у душ ня меў дзьвярэй. Нейк Васіль Уладзіміравіч сказаў, што раней гэта была брамніцкая (вратніцкая, як ён казаў). Сапраўды кватэра была на першым паверсе і бліжэй за ўсе іншыя да ўваходных дзьвярэй пад’езду. Ацяплялася яна газавай гарэлкай, якая разьмяшчалася ў сьцяне пад адзіным вакном на вуліцу У Вршовіцкего Надражы і мела выхлап навонкі. Той, хто бываў у Чэхіі, мог бачыць старой пабудовы дамы з жалезнымі газавымі выхлапамі пад вокнамі. Выхлап навонкі, аднак, не дапамагаў. У ацяпляльны сезон у кватэры заўсёды пахла газам. Адночы я пытаўся ў Васіля Уладзіміравіча пра гэта, але ён, як заўсёды, сказаў, што нічога, маўляў, жыць можна.

Мы, аднак, паміж сабой пагаварылі і вырашылі, што кватэру трэба мяняць. Недзе ў красавіку мая Вольга пачала праглядаць аб’явы і абзвоньваць прымальныя варыянты. Адночы Быкавы нават зьбіраліся паехаць паглядзець адну прапанову, але нешта не атрымалася, а пасья ўжо ня выпала.

Быкавых да думкі памяняць кватэру канчаткова схіліла будоўля, што пачалася на гарышчы іхняга дому. Гэта пражская мода: перабудоўваць паддашкі ў шыкоўныя кватэры, а пасья здаваць або прадаваць іх. Проста перад вакном Быкавых быў усталяваны кран-пад’ёмнік, які пачынаў грукатаць і ляпаць з 7-мі раніцы. Ад гэтага Васіль Уладзіміравіч, паводле яго словаў, моцна пакутваў апошнія тыдні ў Празе.

111

А тады, у суботу 26-га ліпеня, Ірына Міхайлаўна запрасіла нас з Навумчыкам у

кітайскі рэстаран «Хуан-хэ», які знаходзіцца непдалёк ад быкаўскай пражскай кватэры, і дзе яны з Васілём Уладзіміравічам часам абедалі.

Вочы ў Ірыны Міхайлаўны ўвесь час яе пражскага побыту былі чырвоныя ад частых сьлёз. Яна была відавочна зьнерваваная, часта неспадзявана мяняла тэмы размовы, адмаўлялася гаварыць пра Васіля Уладзіміравіча і тут жа сама пачынала згадваць пра яго апошнія дні і хвіліны. Гэтак яна расказала ў рэстаране пра яго апошні дзень нараджэньня – 19 чэрвеня. Пасьля ўсіх візітаў і праслухоўваньня стужак з запісамі віншаваньняў расейскіх пісьменьнікаў, якія прыносіў Сяргей Шапран з “БДГ”, Ірына Міхайлаўна і Васіль Уладзіміравіч засталіся адны. «Я заплакала, – сказала Ірына Міхайлаўна, – заплакаў і Васіль...» Яму заставалася тры дні.

Я, дарэчы, чытаў тья віншаваньні, апублікаваныя ў “БДГ”. Лепш за ўсіх, на маю думку, сказаў Барыс Васільеў, назваўшы Быкава самым буйным пісьменьнікам з тых, хто пісаў пра Другую Сусьветную вайну (у Васільева «Вялікую Айчынную»). Я з гэтым згодны.

Візіты і эмацыйнае напружаньне 19 ліпеня, на думку Ірыны Міхайлаўны, паспрыялі пагаршэньню стану пісьменьніка, і яго перавялі ў рэанімацыю. У апошні дзень Быкаў практычна не гаварыў, ён задыхаўся і хрыпеў. Ірына Міхайлаўна была побач, разьбірала толькі асобныя словы кшталту «Падымі, павярні...» А вечарам у адзін момант пакутны выраз яго твару нечакана зьмяніўся на супакоены і нават шчаслівы. Ірына Міхайлаўна не паспела здзівіцца, як пачула роўны, аднастайны піск апарату, які імгненне перад гэтым раўнамерна адлічваў удары сэрца самага вядомага ў сьвеце беларускага пісьменьніка – сэрца спынілася...

111

Нам на «Свабоду» фотакарэспандэнт «Нашай нівы» даслаў якую сотню фотаздымкаў з пахаваньня Васіля Уладзіміравіча. Калі я глядзеў іх, узьнікла ўражаньне, што нашых сьцягоў ля труны было аж занадта – хапіла б і аднаго... Ня ўсе, відаць, гэта адчувалі. Ля труны быў ня толькі смутак, але і палітыка. Некаторым хацелася і ў смутную хвіліну як бы сказаць: «Вось, Быкаў наш, а ня ваш!..» А Быкаў якраз – усіхны, хоць і найперш беларускі. Зрэшты і людзей можна зразумець – ім няма чым дыхаць у задушлівай атмасферы сёньняшняй Беларусі, і пахаваньне народнага пісьменьніка стала магчымасьцю ўздыхнуць свабодна і на поўныя грудзі. Не дарэмна Станіслаў Шушкевіч сказаў ля магілы, што апошняя заслуга Быкава ў тым, што ён сваёй сьмерцю дазволіў беларусам прайсьціся па цэнтральнай вуліцы Менску са сваімі сьцягамі, чаго ім улады ўжо даўно не дазваляюць. Тым ня менш, гэтым сваім уражаньнем я тады падзяліўся з Ірынай Міхайлаўнай, і яна згадзілася, сказала: «Так. Ведаеце, Сярожа, у мяне ў нейкі момант наогул было адчуваньне, што мы з Васілём там ні пры чым...»

А наогул, ведаючы пра абставіны пахаваньня Быкава, а таксама (і асабліва) пра тое, што ім папярэднічала і ў Доме літаратара, і раней, на паседжаньнях пахавальнай камісіі, я здымаю капляюш перад старэйшым сынам Васіля Уладзіміравіча Сяргеём...

111

У той суботні вечар Навумчык шмат распытваў Ірыну Міхайлаўну пра падрабязнасьці шпіталізацыі і лячэньня Быкава. Справа ў тым, што пражскі лекар-анэстэзіолаг, эмігрант з Віцебску Сяргей Юрчанка, які, уласна, і арганізаваў аперацыю і быў як бы апекуном Быкава ў клініцы «Motol», адназначна сьцьвярджае, што выпадак Быкава – гэта «выпадак Міхаіла Васільевіча Фрунзэ».

Абставіны лячэньня Быкава ў Празе наогул цікавыя. Пра іх яшчэ напішуць

больш падрабязна. Я тут падам толькі некалькі цікавых дэталей. У 79 гадоў браць чалавека на аперацыю – даволі рызыкаўна. Але ў Чэхіі на гэта ідуць. У выпадку Быкава ў лекараў была надзея і прыклады. Сяргей Юрчанка расказваў, што дакладна такі ж выпадак быў у іх клініцы год да Быкава – такі ж самы дыягназ. Дык вось, той 80-гадовы чалавек жыў і цяпер, больш чым праз два гады пасля аперацыі, і бярэ тыя ж лекі, якія далі Быкаву. Гэты прэпарат у Чэхіі не дазволены да выкарыстання і вельмі дарагі. Спатрэбілася некалькі тыдняў на ўзроўні міністэрства аховы здароўя ўзгадняць са страхавой кампаніяй умовы аплаты і наогул яе згоду на ээксперыментальнае прымяненне таго леку. І вось з дазволу медычных уладаў і страхавой кампаніі Быкаву быў пачаты курс лагоднай хіміятэрапіі таблеткамі Xeloda – гэта былі адзіныя падобныя лекі ў свеце, якія ня шкодзяць сэрцу, а яно ў Васіля Уладзіміравіча было хворае і слабое.

У Менску Быкаву далі хіміятэрапію звычайную... У Беларусь Васіль Уладзіміравіч паехаў, маючы з сабой 6 упаковах тых лекаў па 2900 даляраў кожная. Гэтую лічбу я называю наўмысна для тых, хто сьцьвярджае, што Быкава ў Чэхіі лячылі кепска. Для паездкі Быкавы вырашылі скарыстаць двухтыднёвы перапынак у курсе лячэння. Гісторыя з прапіскай, аднак, не дазволіла ім вярнуцца ў Прагу своечасова.

Сяргей Навумчык і я казалі Ірыне Міхайлаўне, паўтараючы словы Юрчанкі, што пачынаць хіміятэрапію ў Менску ўнутрывенна было нельга, бо яна мае кардыятаксічнае дзеянне. Яна адказала, што Быкаўскае сэрца хіміятэрапію вытрымала, але ня вытрымалі лёгкія – у Васіля Уладзіміравіча была астма і інфірма лёгкіх.

Факт застаецца фактам – пражскі лекар-беларус сьцьвярджае, што ў Беларусі паступілі няправільна, і гэта паскорыла трагічны вынік, прычым не ад асноўнага дыягназу...

|||

Іншую цікавую рэч расказала нам у той суботні вечар Ірына Міхайлаўна. Калі Быкаў пераступіў парог сваёй менскай кватэры, яго твар падабрэў, пасвятлеў, і ён вымавіў: «Не паеду больш у Прагу, застанемся тут». Гэта – дадатковы штрых у карціну быкаўскага развітаньня з гэтым сьветам і сваім народам.

|||

У пачатку ліпеня 2004 году я быў у Менску ў камандзіроўцы. Як заўсёды, зайшоў адведаць Ірыну Міхайлаўну, а пасля мы разам паехалі на Усходнія могілкі да магілы Васіля Уладзіміравіча. Па дарозе Ірына Міхайлаўна расказала мне дзіўную (і нядзіўную) рэч. Аказваецца, падчас яе частых візітаў на могілкі ўсе міліцыянт-ахоўнікі актыўна з ёй кантактавалі, дэманстравалі вялікую павагу, нават запабягалі, прасілі прынесці ды падпісаць кнігі Васіля Уладзіміравіча і, галоўнае, не давалі нікому падступіцца да магілы, не давалі нічога там чапаць – міліцыя яго магілу ахоўвала...

Калі я стаў тады ля магілы, спрэс заваленай вянкамі з бел-чырвона-белымі стужкамі і ўтыканай вялікімі і малымі бел-чырвона-белымі сьцягамі і сьцяжкамі, я зразумеў ашаламляльную рэч: за бел-чырвона-белы сьцяг у сучаснай Беларусі людзей збіваюць на вуліцах і даюць 15 сутак арышту, а на магіле Быкава прадстаўнікі гэтай жа ўлады бел-чырвона-белыя сьцягі ахоўваюць цэлы год... Ён іх перамог. Нават пасля яго сьмерці *яны* (і былыя, і цяперашнія) нічога ня могуць яму зрабіць, ён быў і ёсьць непараўнана большы за іх...

У канцы кастрычніка 2004 году я зноў прыехаў у Менск у камандзіроўку і адразу з братам Андрусём наведаўся да Ірыны Міхайлаўны. Яна расказала, што якраз напярэдадні, 22-га кастрычніка, сама прыбрала ўсё з магілы, рыхтуючыся да

ўстаноўкі помніка. Я зразумеў, што тыя бел-чырвона-белыя сьцягі і стужкі ніхто так і не насмеліўся крануць...

Ён быў увасабленьнем нашай годнасьці і сьведкам нашае прысутнасьці ў гэтым сьвеце. У 2003 годзе тэрыторыя незалежнай бел-чырвона-белай Беларусі зьялася да магілы Васіля Быкава... І, спадзяюся, некалі пашырыцца адтуль зноў на ўвесь беларускі абшар. Быкаў жыў няскораны, ад'ехаў з Беларусі няскораны, і пайшоў у вечнасьць няскораны.

Я тады, у ліпені 2004-га, разьвітваючыся з магілай, міжволі нізка пакланіўся, Ірына Міхайлаўна заплакала...

111

Цяпер шмат спрачаюцца, ці прыехаў Быкаў сьвядома паміраць на Бацькаўшчыну, ці вярнуўся ў Беларусь назаўсёды? Вось як гэта выглядала з Прагі.

Быкавы моцна сумавалі па Менску і па Беларусі, асабліва скардзілася Ірына Міхайлаўна. Пра самую паездку ў Менск Васіль Уладзіміравіч гаварыў шмат, мяняліся і даты – то гэта была восень 2003 году, то канец лета, то ліпень. Адначасова ў красавіку-траўні мы ня раз абмяркоўвалі і магчымасьць прыезду ў Прагу яго сваякоў, нават планавалі іх разьмяшчэньне.

Нечакана, недзе ў другой дэкадзе траўня, Быкавы пачалі цікавіцца коштам чыгуначных і авіяцыйных білетаў. І вось аднойчы ў мой прыезд (цяпер ужо ня памятаю даты) Васіль Уладзіміравіч рашуча сказаў, што едзе. 22-га траўня, за дзень да адлёту мы з Вольгай былі ў Быкавых, і яны раіліся з намі, як вырашыць такую вась праблему. Наступіў двухтыднёвы перапынак у курсе хіміятэрапіі. На 6 чэрвеня быў прызначаны кантрольны аналіз крыві і пачатак наступнага этапу лячэньня. І якраз на 6-га чэрвеня, пятніцу, былі зваротныя білеты Быкавых. Яны не паспявалі здаць той кантрольны аналіз, бо аналізы, як вядома, бяруцца да 10-й раніцы. Мы паралілі ім дамовіцца з лекаркай, каб аналіз узялі 7-га, у суботу – я ведаў, што так робіцца. Так і вырашылі.

Мы разьвіталіся на два тыдні. Ніякіх размоваў пра канчатковае вяртаньне ў Беларусь не было. Іншая справа, што недзе падсьвядома, ведаючы свой дыягназ і адчуваючы свой стан, Васіль Уладзіміравіч мог нешта прадчуваць і канчаткова адчуў гэта дома... У кожным выпадку, паводле прагнозу пражскіх лекараў з той швейцарскай далікатнай хіміятэрапіяй Васіль Уладзіміравіч павінен быў пражыць яшчэ прынамсі год-паўтара...

111

Мне цяпер усё роўна, ці зьбіраўся Васіль Уладзіміравіч дадому назаўсёды, ці не. Усё адбылося так, як адбылося. І ў сьмерці гэтага вялікага чалавека была яго апошняя ахвяра роднай Беларусі, якую ён любіў бязьмежна, якой жыў і дыхаў, якая прынесла яму столькі радасьці, болю і расчараваньня. Сьмерць Быкава стала яго апошняй перамогай над уладай, якая яго зьневажала, над той несправядлівасьцю, якая пануе цяпер на нашай Бацькаўшчыне, над чалавечай слабасьцю і подласьцю, над ступацкім саслоўем, якое, паводле яго словаў, заўсёды было побач з ім. Яго сьмерць і паховіны сталіся сімвалічнымі і знакавымі, яны паказалі зьняверанаму народу і яго разьяднанай эліце, што мы яшчэ “ня ўмёрлі...” Вялікі песіміст пакінуў нам надзею.

*Прага,**Ліпень 2004 – Сакавік 2005*

Здымкі Сяргея Навумчыка і Ірыны Міхайлаўны Быкавай.